

ОКАЗІОНАЛЬНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Стаття присвячена дослідженню okazіональних дієприкметників у творчості дніпропетровських письменників, зокрема аналізу їхніх семантико-дериваційних особливостей, а також експресивних функцій.

Ключові слова: новація, дієприкметник, індивідуально-авторська лексема, okazіоналізм, неолексема, експресивність.

Статья посвящена исследованию okazіональных причастий в творчестве днепропетровских писателей, в частности, анализу их семантико-деривационных особенностей, а также экспрессивных функций.

Ключевые слова: новация, причастие, индивидуально-авторская лексема, неолексема, экспрессивность.

The problem of author-individual lexemes in the Dniepropetrovsk region poetry is actual today.

Semantics, derivation and expressive functions of the occasionalisms are studies by such linguists as G. Vocal'chuk, N. Holikova, O. Zhyzhoma, E. Karpilovs'ka, Z. Koloyiz etc. In the Ukrainian linguistics there are not scientific works devoted to the occasionalisms in the poetry of Dniepropetrovsk's writers.

The article considers to the problem of author-individual participles in the countrymen's poetry of the end of XX – beginning of XXI centuries. Our investigation foresees the decision of such tasks as: 1) to reveal the lexico-semantic classification of the innovation; 2) to analyse the productive and non-productive word forming models of participles; 3) to characterize the stylistic phenomena connected with these innovations.

The occasionalisms execute not only nominative but also evaluation functions. The perspective question is investigation of pragmatical potential of these innovations.

Key words: innovation, author-individual word, participle, neolexeme, occasionalism, expressive functional.

Однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики є дослідження нових слів, або неологізмів. Термін «неологізм» об'єднує як запозичення, так і різні типи новотворів, серед яких виділяють загальномовні неологізми, створені для позначення

© Лощинова І. С., 2016

нових фактів дійсності, та індивідуально-авторські, або okazіональні, неологізми. На думку О. Жижоми, поява авторських новотворів зумовлена прагненням митців по-новому, свіжо й оригінально позначити певний елемент об'єктивної дійсності, намаганням подолати мовний стандарт, потребою посилити загальний емоційний вплив поетичного контексту на читача, збагатити образну палітру твору [5, с. 59]. Сьогодні помітно активізувалася увага дослідників до okazіональної лексики. Аналіз індивідуально-авторських лексем був предметом дослідження в працях Г. Вокальчук [1], Н. Голікової [3], О. Жижоми [5], Є. Карпіловської [6], Ж. Колоїз [7] та ін. З об'єктивних причин малодослідженими досі залишаються okazіональні лексеми у творчості письменників Дніпропетровщини другої половини ХХ – початку ХХІ ст., що зумовлює актуальність нашої наукової розвідки.

Метою запропонованої статті є вивчення okazіональних дієприкметників, зокрема їхніх семантико-дериваційних особливостей і художньо-виражальних функцій у конкретних текстових умовах. Матеріалом для виявлення новацій стали поетичні та прозові тексти В. Грипаса, І. Данилюка, М. Дружко, Ю. Кириченка, В. Коржа, Н. Нікуліної, В. Савченка, В. Сіренка, І. Сокульського, Лесі Степовички, М. Чхана.

Дієприкметники поєднують в собі ознаки дієслів і прикметників, завдяки чому мають широку семантичну палітру і значні естетичні можливості в художньому мовленні. У мовотворчості дніпропетровських авторів здебільшого представлені пасивні дієприкметники, що, як зазначає Г. Вокальчук, здатні умістити в своєму значенні несподівані додаткові смисли, а цим самим – збудити читацьку уяву, примусити читача хай якщо не сприйняти авторське бачення об'єкта зображення, то в усякому разі не залишитися байдужим до результатів словопошуків [1, с. 71].

Дніпропетровські письменники утворюють численні дієприкметникові новації, послуговуючись унікальною моделлю черезступеневого словотворення. За словами Р. Намітокової, черезступеневе словотворення – це неузвальноний спосіб,

внаслідок якого продукуються похідні одиниці від потенційної твірної основи, тобто безпосередній мотиватор, що «регулює» відношення твірного й похідного слова, відсутній, а твірною основою стає частина мови, що словотвірно (через ступінь) передує тій, від якої зазвичай утворюється нова назва [9, с. 58]. Утім, як зауважує Ж. Колоїз, якщо відповідна лакуна буде заповнена, то зміниться й класифікація способу словотвору [7, с. 96]. У зв'язку із цим такі мовознавці, як Д. Гугунава, О. Кубрякова зараховують черезступеневе словотворення до узуальних способів [4, с. 13; 8, с. 25]. Інший погляд висловлено в лінгвістичних розвідках Г. Вокальчук [1, с. 106], О. Жижоми [5, с. 12], Ж. Колоїз [7, с. 96], Р. Намітокової [9, с. 58], автори яких аналізують черезступеневе словотворення як неuzuальний спосіб. Твірними основами пасивних дієприкметників є корені іменників і прикметників, від яких мали б бути спочатку утворені оказіональні дієслова, а від останніх – дієприкметники. Г. Гнатюк зазначає: «Дієприкметники, мотивовані іменниковими основами, передають їхню дієслівну ознаку за допомогою префікса, а сам зміст ознаки – іменниковим коренем» [2, с. 223]. Під час творення пасивних дієприкметникових новацій із суфіксом *-ен-дніпропетровські* майстри слова активно послуговуються такими префіксами, як *з-(с-), за-, о-,* рідше *ви-, не-, пере-, роз-, при-*. За основу номінації письменники використовують лексеми на позначення природних явищ, тваринного світу, назви абстрактних понять і конкретних предметів, а також власні назви.

Префікс *з-* надає неoдeриватам значення 'набуття ознак об'єкта, що названий мотивувальним словом', наприклад: *Міг спинити рукою турецьку згадючену кулю, / Міг султана зсувати козачу закурену дулю* (18, с. 44); *Найперші бранці бунту – літаки, / мільярдних згуб звідчяні візниці* (9, с. 133). Усі новотвори-дієприкметники із префіксом *з-* служать для тонкого передавання внутрішніх станів: *Послухай, вона промовля: / «Не спіши.../ Пакет засургучений в полі лиши – / Хай вітер розірве його, розмета, / Бо суть його – жінки збасанена мста...»* (6, с. 11); *Ми – із чорнозему, з ясних глибин ріллі, / звулканені в своїх трудних безсоннях* (8, с. 83); *Жив скадебешений поет / і був у нього*

творчий лет / не до незвіданих планет, / а до харчів і в туалет (13, с. 27). Неодериват *збасанений* утворено від назви міфічного птаха *басан*, який, за повір'ям, є вогнедишним, однак його полум'я холодне й безпечне для інших. За допомогою неолексеми *звulkanений* В. Корж відбиває розпач, що людям уже несила тримати в собі і який ось-ось вирветься назовні. Новотвір *скадебешений* характеризує не лише стан зацькованого митця, але й негативно оцінює діяльності цієї радянської установи.

Окремі дієприкметники мають у своїй структурі суфікс *-ова*: *Ось факт із вашого життя: Як у вогонь ступить боїться зурбанізоване дитя* (1, с. 14); *Стогони й стогони / скимлили вітри... / Зціловані вустами бахурки-війни* (7, с. 137).

Шістьома новаціями в аналізованих творах представлені дієприкметники із префіксом *за-*, завдяки якому в лексичних значеннях слів постає сема 'перебування у певних фізичних або психологічних межах', наприклад: *Сприймав усе за чисту воду вкрай засересерений народ* (13, с. 50); *Снігом мовчу. Тайгою. / За Сибіром затюрмлене слово* (15, с. 263). Такі найменування служать для тонкого передавання думок, почуттів, переживань ліричного героя, розкриття його внутрішнього світу, а також сприяють лаконічному та експресивному зображенню пейзажів: *Від відчуття гармонії і злагоди, / В сльозині світ узріти новостворений – / Зарайдужений, щастям запрозорений* (18, с. 20); *Вишневість / Не вітром забджолена порість – Примлоснена спечною повинню червня* (18, с. 32).

Г. Вокальчук зауважує, що префікс *о-* є нехарактерним для узуального словотвору дієприкметників [1, с. 123]. Однак у творах наших співвітчизників спостерігаємо неолексеми із цією морфемою. Префікс *о-* вказує на:

- надання об'єктові внутрішньої характеристики: *Нітрохи не розніжений, стою очорнокнижений – грубезні фоліанти взяли мене в полон...* (8, с. 59);

- ознаку за станом зовнішнього середовища: *Земле омолоджена, долею одніпрена* (19, с. 24);

- спосіб зображення об'єкта: *Одкровенням кобзи острунене це буття, і терпке, і болюче* (11, с. 8).

За допомогою префікса *о-* М. Чхан утворює неогериват *овітрений*, семантика якого є дещо затемненою: *Я знаю, чому плачеш ти **овітреними** росами: / Тобі хотілось бачити хлопчину п'ятобосого* (19, с. 50). Можливо, автор хотів передати глибокі внутрішні переживання свого героя, сльози якого побачити так само складно, як і росу у вітряний ранок.

За моделлю черезступеневого творення від іменникових основ сконструйовано такі оказіональні дієприкметники: *Так би йшла, **розкісана**, у зорі, босоніж по заплаканій стерні...* (3, с. 36); *Сльоза поривалася в рай, / Сміявсь яничар-недоріка.../ Під ним – **розкайданений** Час, / Свята Україна: / Аби не ковтнула всіх нас / Пекельна руїна* (5, с. 86). Якщо новації *розкісаний* і *розкайданений* набувають значення 'звільнення від того, що названо мотивувальним словом', то наступна, навпаки, – 'набуття ознак мотивувального іменника': *І зазимків, і гроз – всього було, / топтали орди нескориму вроду. / Та зводилось **розвеснене** чоло – чоло високе гідності народу* (11, с. 20). Метафора *розвеснене чоло* допомагає Н. Нікуліній зобразити тяжку, але наповнену надією долю українців, тобто скільки б страждань не випало на долю українського народу, він не хилився перед негараздами, падав, але знов підводився та йшов уперед, торуючи шлях до світлого майбутнього.

За допомогою префікса *пере-* утворені наступні неогеривати: *Пиріжки, з любов'ю зроблені, З ніжністю **переутроблені**: На посаді виконроба / Творчо трудиться утроба...* (4, с. 49); *Міцно обіймалися воїни і ратаї, / небо **переголюблене** згукувалось в сизарях...* (8, с. 12). Перший новотвір є синонімом до узуального дієприкметника *перетравлений*, використання як мотивувального слова застарілого іменника *утроба* привносить до його змісту іронічне значення 'підкреслено важливої справи'. Новацією *переголюблений* В. Корж описує небо, сповнене голубами, а оскільки ці птахи є символом миру, то, можливо, письменник створює метафоричний образ саме мирного неба над головою. Для характеристики неба автори використовують ще кілька метафор, в основі яких лежать оказіональні дієприкметники: *Небо конспекту **несхмарене** і просторе...* (7, с. 153); ***Виголублена***

передобіднім сонцем голубінь (2, с. 23). Інновація *виголублений* також містить у своїй структурі корінь *голуб-*, але він на відміну від новації *переголублений* мотивований прикметниковою основою. Префікс *ви-* тут набуває нехарактерного для нього значення ‘інтенсивної дії’, що спостерігаємо й на прикладі неолексеми *вицілований*: *Лице – літами виціловане, світиться, мов яблуко печене* (10, с. 23).

Оригінальними неодериватами є дієприкметники з подвійними префіксами, яким на відміну від однопрефіксних утворень притаманна більша структурно-семантична ускладненість: *В струпах гостроріберні клячі блукали в лещатах пільми. / Як схожі на коней незрячих нерозкомуначені ми* (13, с. 39); *Скільки радості в очах неодлюблених, стільки й зір було в ночах нерозгублених* (7, с. 221). Отже, приєднані до іменникових та прикметникових твірних основ префікси відіграють у них важливу словотвірну й семантичну функцію.

У мовотворчості Лесі Степовички зафіксовано безпрефіксний новотвір *англійщений*, сконструйований на основі okazіонального дієслова *англійщити*, що передає значення ставати манірним, педантичним, тобто уподібнюватися за рисами характеру до мешканців Туманного Альбіону: *Мамо моя, інститутська, англійщена, філологічним навчана істинам...* (17, с. 15).

Незважаючи на те, що дієприкметники формують порівняно нечисленний клас okazіональних одиниць, у контексті поетичних творів дніпропетровських письменників вони виконують важливі експресивні функції, допомагають хоч би частково пізнати специфіку авторського світовідчуття. Перспективним у руслі цієї теми вважаємо аналіз прагматичного потенціалу okazіональних дієприкметників у творах письменників Дніпропетровщини.

Бібліографічні посилання

1. **Вокальчук Г. М.** Я – безразковості поет (словотворчість М. Семенка) / Г. М. Вокальчук. – Рівне : Перспектива, 2006. – 201 с.
2. **Гнатюк Г. М.** Словотвір дієприкметників / Г. М. Гнатюк //

Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 211–227.

3. **Голикова Н. С.** Прагматический компонент в структуре окказиональных значений неолексем (на материале современной прозы П. Загребельного) [Электронный ресурс] / Н. С. Голикова // В мире науки и искусства : вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. – Новосибирск, 2015. – Режим доступа: <http://sibac.info/17417>.
4. **Гугунава Д. В.** Специфика словопроизводства в литературной критике произведений постмодернизма : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. «Русский язык» / Д. В. Гугунава. – Нижний Новгород, 2003. – 23 с.
5. **Жижома О. О.** Індивідуально-авторські новотвори у поетичному дискурсі 80-90-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова. – О. О. Жижома. – Донецьк, 2003. – 20 с.
6. **Карпіловська Є. А.** Неузுவальний словотвір : правила «гри без правил» / Є. А. Карпіловська // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Серія «Філологія». – 2005. – Т. 8. – № 1. – С. 106–117.
7. **Колоїз Ж. В.** Українська окказиональна деривація / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.
8. **Кубрякова Е. С.** Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
9. **Намитокова Р. Ю.** Авторский неологизм : словообразовательный аспект / Р. Ю. Намитокова. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1986. – 154 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Грипас В. В.** Травневі голубі : поезії / В. В. Грипас. – Дніпропетровськ : Промінь, 1989. – 95 с.
2. **Данилюк І. В.** Aeternum vale – прощай навіки : проза, вірші / І. В. Данилюк. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 290 с.
3. **Дружко М. О.** Сонячна соната : поезії / М. О. Дружко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2001. – 48 с.
4. **Кириченко Ю. І.** Мотокрос по сталактитовій стіні : поезії /

- Ю. І. Кириченко. – К. : Книжкова палата України, 2009. – 222 с.
5. **Кириченко Ю. І.** Борг шаблям і кобзам : книга вибраних поезій / Ю. І. Кириченко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2003. – 158 с.
 6. **Кириченко Ю. І.** Суд над Мазепою : входження в поемний часопростір / Ю. І. Кириченко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2000. – 46 с.
 7. **Корж В. Ф.** Осіннє чекання весни : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1987. – 231 с.
 8. **Корж В. Ф.** Світ звичайних фантазій : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1984. – 110 с.
 9. **Корж В. Ф.** Твердия : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1981. – 160 с.
 10. **Корж В. Ф.** Корінь добра : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1981. – 110 с.
 11. **Нікуліна Н. П.** Знамення калини : вибране / Н. П. Нікуліна. – Дніпропетровськ : Січ, 2000. – 231 с.
 12. **Савченко В. В.** Під знаком цвіркуна / В. В. Савченко. – Дніпропетровськ : «Дніпрокнига», 2004. – 343 с.
 13. **Сіренко В. І.** Клятва : поезії / В. І. Сіренко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – 109 с.
 14. **Сіренко В. І.** Все було : поезії / В. І. Сіренко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 1999. – 90 с.
 15. **Сокульський І. Г.** Означення волі : вибрані поезії / І. Г. Сокульський. – Дніпропетровськ : «Січ», 1997. – 351 с.
 16. **Степовичка Леся.** Шлюб із кухлем пільзенського пива : роман / Леся Степовичка. – Дніпропетровськ : ПП «Ліра ЛТД», 2007. – 336 с.
 17. **Степовичка Леся.** Медитації пташиного крила : поезії / Леся Степовичка. – Дніпропетровськ : Моноліт, 2003. – 96 с.
 18. **Чхан М. А.** Вибране / М. А. Чхан. – Дніпропетровськ : «Дніпрокнига», 2007. – 407 с.
 19. **Чхан М. А.** Куранти : поезії / М. А. Чхан. – Дніпропетровськ : Промінь, 1973. – 75 с.

Рецензент: к. філол. н., доц. Голікова Н. С.